



The Problem of Persian Calligraphy in Proofreading and Printing Poetic Texts Case Study: Divan Qatran Tabrizi, Published by the Persian Language and Literature Academy

Rahman Moshtaghmehr 

Professor, Department of Persian Language and Literature, Shahid Madani University of Azerbaijan, Tabriz, Iran.

E-mail: r.moshtaghmehr@gmail.com

DOI: [10.22034/perlit.2020.60483.3768](https://doi.org/10.22034/perlit.2020.60483.3768)

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Article	In its thirty-odd years of activity, the Academy of Persian Language and Literature, in addition to selecting words and publishing volumes of the Comprehensive Dictionary of the Persian Language and dozens of issues of the Academy's newsletter and its appendices and special issues, has presented its suggestions on Persian script, including: writing words separately and continuously, and the way words are arranged in the text in terms of observing spacing or half-spacing when typing, in two books, "Persian Calligraphy Grammar" and "Persian Spelling Dictionary". One of the ways in which the contents of these writing guidelines have become widespread and practical has been the two hundred and forty books that the Academy has published so far; especially thirty of them are dedicated to correcting Persian literary texts. What is noticeable in studying these books, although they may have come from the hands of a single editor, is the difference in taste in recording and writing sentence components in terms of Persian script. This article attempts to examine the style of the correctors or editors of the Tabrizi Divan Qatran, especially in the continuous (with half-spacing) writing of inverted adjectives and other words and combinations.
Keywords: Divan Qatran Tabrizi; Mahmoud Abedi; Masoud Jafari; Persian calligraphy, continuous and isolated writing	
Cite this article: Moshtaghmehr, R. (۲۰۲۰). The Problem of Persian Calligraphy in Proofreading and Printing Poetic Texts; Case Study: Divan Qatran Tabrizi, Published by the Persian Language and Literature Academy. <i>Persian Language and Literature</i> , ۷۹ (۲۰۲), ۱-۱۰. http://doi.org/10.22034/perlit.2020.60483.3768	
	© The Author(s). Publisher: University of Tabriz.

Extended Abstract

Introduction

Seventy years after the publication of *Divan Qatran* by Mohammad Nakhjavani (۱۳۳۳ AH), Mahmoud Abedi and Masoud Jafari, based on dozens of manuscripts of *Divan Qatran* and poetry collections (mainly since the ۱۱th century AH), published a new Edition of it and presented an authentic text of *Divan Qatran*, which should be the basis of any research work on *Divan Qatran* and poetry of the ۱۱th century, especially in the Azerbaijan region. The detailed introduction to this Edition, in one hundred and fifty pages, contains the latest research on *Divan Qatran*, the poetic language, style and content of his poems and eulogies, which corrects and completes our knowledge and understanding of this relatively unknown poet.

In this article, some points are mentioned about the *Divan's* calligraphy style, which is the main problem and subject of those who follow the work of calligraphy with sensitivity.

Literature Review and Methodology

Previously, the Academy has clarified the duties of writers, editors, and publishers regarding Persian calligraphy to some extent in two books, "Persian Calligraphy Style" and "Persian Spelling Dictionary", and in this article, I have often referred to them for the correctness or incorrectness of Persian calligraphy and writing styles.

While studying the *Divan Qatran*, published by the Academy, whose learned Editors have tried not to omit any point from the principles of correcting the text and compiling the introduction, footnotes, and comprehensive lists, I noticed some dualities in the calligraphy of the text and referred to the two aforementioned books and editorial experiences to be sure. I noted these types of double recordings and then mentioned a few points in the order of their importance.

Discussion

The main issues that can be discussed are as following:

۱. The assumption of compounding inverted adjectives and writing them with a semi-space

In Persian, the adjective is usually added to the adjective; except for adjectives that are called antecedent adjectives and their place in the sentence is before the adjective. Descriptive adjectives, which are among the post-adjective adjectives, sometimes come before the adjective due to the meter of the poem or other rhetorical reasons, but they still have a descriptive role. In this book, the adjective and the inverted adjective are assumed to be a single combination and written together; for example, in a verse, "bad-e tond" (Strong wind) and "derakht-e boland" (Tall tree) which are inverted adjectives are written separately, but "past geyah" (Low plant), which is also an adjective and an inverted adjective, is written together. I think that there is no difference between the two grammatically and stylistically; except that "past geyah" comes because of inverted meter and should still be written separately.

A tall tree will be broken by a strong wind, but a low plant is not harmed by any wind. (Qatran Tabrizi, ode ۱۷۹, p. ۵۶۱, v. ۲۷)

۲. Not observing the rule of continuous or separate (with a semi-space) writing of "اند"; the abbreviation of the third person plural present indicative verb from the hypothetical infinitive "هستند".

In Persian, when we say "همه متابع مال هستند" (Everyone is a slave to wealth), we can say "همه متابع مال اند".

This "اند", which is a shortened form of "هستند" and its replacement, is written with a semi-space; while

in this book it is sometimes written with a semi-space and sometimes continuous and without observing a semi-space.

۳. Duality in writing some compound words and associated words^۱.

In proofreading texts, the proofreader's main concern is to present a text that is consistent with the speaker's speech and the most accurate recordings available in the manuscripts available to him. Hence, the style of writing and the manner of writing are in the next order of importance, and perhaps it is the editor who should be concerned with continuous and isolated writing and make the text uniform in this regard. Although the Academy has proposed guidelines for standardizing the writing and has provided general guidelines and a list of frequently used items in two books, "Persian Handwriting Instruction" and "Persian Handwriting Spelling Dictionary," there is still a difference of taste in the separate and continuous writing of some words, compounds, and sentence components. A look at the Masnavi Edited by Professor Muhammad Ali Movahed and the Divan Qatran, both published by the Farhangestan, shows the difference in taste of the Editors, both of whom are experts in the field, in choosing the style of Persian calligraphy for verse texts. What is outstanding in the present Edition, in this respect, is the continuous writing of inverted descriptive additions, and the rest of the dichotomies are due to inaccuracies, examples of which can be seen in every text and cannot in any way be considered a fault with the text and the present edition.

Conclusion

By presenting documentary evidence from the text of the book, I have shown that the uniformity and unity of the procedure related to the style of calligraphy and writing has been unintentionally distorted and what the Editors themselves were determined to observe has been violated in some cases. These points are not of much importance in the margins of the great work that two learned proofreaders have organized with great effort and suffering, but they stimulate proofreaders and editors to be more careful and sensitive, and this is enough for the author of the text.

Keywords: Divan Qatran Tabrizi; Mahmoud Abedi; Masoud Jafari; Persian calligraphy, continuous and isolated writing.

Notes:

۱. Words that are usually placed together in a sentence and were written together in the past for convenience, but in the new script style, their separation is emphasized: *کرا کی را/کزو: کز و/برو: بر و* and ...

طرح مشکل شیوه خط فارسی در تصحیح و چاپ متون منظوم مطالعه موردی: دیوان قطران تبریزی چاپ فرهنگستان زبان و ادب فارسی

رحمان مشتاق مهر

۱. استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران. رایانامه: [E-mail: r.moshtaghmehr@gmail.com](mailto:r.moshtaghmehr@gmail.com)

DOI: [10.22034/perlit.2020.60483.3768](https://doi.org/10.22034/perlit.2020.60483.3768)

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	فرهنگستان زبان و ادب فارسی در سی و چند سال دوران فعالیت خود، علاوه بر واژه‌گزینی و انتشار مجلداتی از فرهنگ جامع زبان فارسی و ده‌ها شماره از نشریه نامه فرهنگستان و پیوست‌ها و ویژه‌نامه‌های آن، پیشنهادهایی خود را درباره خط فارسی از جمله حدانویسی و پیوسته‌نویسی کلمات و ترکیبات و اجزای جمله و نحوه چینش کلمات در متن از لحاظ رعایت فاصله یا نیم‌فاصله هنگام تایپ آن، در دو کتاب دستور خط فارسی و فرهنگ املائی زبان فارسی ارائه کرده است. یکی از راه‌های رواج و شیوع عملی مندرجات این شیوه‌نامه‌ها دویست و چهل کتابی بوده است که فرهنگستان تاکنون منتشر کرده است، مخصوصاً سی کتاب از آن، که به تصحیح متون ادب فارسی اختصاص داشته است. آنچه در مطالعه این کتاب‌ها به چشم می‌خورد هرچند ممکن است از زیر دست ویراستار واحدی بیرون آمده باشند، اختلاف سلیقه در ضبط و نگارش اجزای جمله از لحاظ خط فارسی است. در این مقاله سعی شده است سلیقه مصححان یا ویراستاران دیوان قطران تبریزی مخصوصاً در پیوسته (یا نیم‌فاصله) نویسی اضافه‌های وصفی مقلوب است و کلمات و ترکیبات دیگر بررسی شود.
کلیدواژه‌ها: دیوان قطران تبریزی؛ محمود عابدی؛ مسعود جعفری؛ خط فارسی، پیوسته‌نویسی و حدانویسی.	

استاد: مشتاق مهر، رحمان (۱۴۰۴). طرح مشکل شیوه خط فارسی در تصحیح و چاپ متون منظوم؛ مطالعه موردی: دیوان قطران تبریزی چاپ فرهنگستان زبان و ادب فارسی. *زبان و ادب فارسی*، ۷۹ (۲۵۲)، ۱۵-۱. <http://doi.org/10.22034/perlit.2020.60483.3768>



© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه تبریز.

۱. مقدمه

حدود هفتاد سال بعد از چاپ شادروان محمد نخجوانی از دیوان قطران (۱۳۳۳ شمسی)، استاد دکتر محمود عابدی و آقای دکتر مسعود جعفری براساس ده‌ها نسخه خطی (عمدتاً متعلق به بعد از قرن یازدهم هجری) و جنگ و تذکره و مجموعه شعر، تصحیح تازه‌ای از آن در سال ۱۴۰۲ در دو جلد به دست دادند و متن قابل اعتمادتر و مستندتری از دیوان قطران عرضه کردند که بعد از این باید مبنای هر کار تحقیقی درباره قطران و شعر قرن پنجم مخصوصاً در منطقه آذربایجان قرار گیرد. مقدمه مفصل این تصحیح در صد و پنجاه صفحه، حاوی آخرین تحقیقات درباره قطران، زبان شعری، سبک و محتوای اشعار و ممدوحان اوست که آگاهی‌ها و دانسته‌های ما را درباره این شاعر نسبتاً ناشناخته، تصحیح و تکمیل می‌کند.

من در این نوشته تنها درباره شیوه خط دیوان، نکاتی را یادآوری می‌کنم که مشکل اصلی تمام کسانی است که کار رسم الخط را با وسواس مخصوصاً در متون منظوم پیگیری می‌کنند و در نهایت می‌خواهند به شیوه‌ای کاربردی و درست در انتقال مفهوم دقیق متن و متناسب با مقصود گوینده در شیوه خط فارسی دست پیدا کنند.

قبل از این، فرهنگستان در دو کتاب شیوه خط فارسی، و فرهنگ املائی خط فارسی، تا حدودی تکلیف نویسندگان و ویراستاران و ناشران را در خصوص خط فارسی روشن کرده‌است ولی هر ویراستار و مصحح و نویسنده‌ای ممکن است در عمل با موقعیت‌هایی مواجه شود و در برابر ترکیبات و چینش‌هایی از کلمات قرار گیرد که دستورالعمل روشنی راجع بدان در دسترس نداشته باشد و به‌ناچار خود ثبت و ضبط درست کلمات و ترکیب متن را انتخاب کند و شیوه‌ای را بر شیوه دیگر ترجیح دهد.

مصححان متن حاضر نیز که هر دو عضو فرهنگستان زبان و ادب فارسی هستند یا ویراستارانی که بعد از تصحیح متن آن را برای چاپ آماده کرده‌اند، بسیار سعی کرده‌اند به شیوه پیشنهادی فرهنگستان پایبندی نشان دهند؛ مخصوصاً که کتاب نیز جزو انتشارات فرهنگستان به چاپ رسیده‌است و نماینده عملی دیدگاه فرهنگستان محسوب می‌شود.

آنچه خواهم گفت طرح موارد مناقشه‌آمیزی است که باید در نوشتن آن‌ها به وحدت نظر و روش رسید و گر نه این دو استاد ارجمند از ه کس دیگری در موقعیت مشابه، در تصمیم‌گیری و ارائه روش کاربردی نحوه نگارش و ضبط و چینش کلمات صالح‌تر و قابل اعتمادترند.

۱. مرکب فرض کردن اضافات وصفی مقلوب و با نیم‌فاصله نوشتن آن‌ها

ترکیبات وصفی همچنان‌که از نامشان پیداست از دو (یا چند) عنصر دستوری متفاوت تشکیل شده‌اند که یکی از آن‌ها اسم و آن دیگری صفت است؛ چه ترتیب قرار گرفتن آن‌ها در جمله و متن، ترتیب طبیعی آن دو باشد؛ یعنی نخست اسم و بعد صفت آمده باشد یا به ضرورت وزن در شعر یا حالت‌های استثنایی از جمله تمهیدات زیبایی‌شناختی و سبکی، صفت بر موصوف مقدم و اصطلاحاً ترکیب وصفی مقلوب باشد. در این کتاب مصححان محترم ترکیبات وصفی را کلمه مرکب فرض کرده و با نیم‌فاصله نوشته‌اند.

برای نشان دادن مقصود خود چند بیت را که در متن یا تعلیقات کتاب آمده، بررسی می‌کنیم:

در شاهدی از رودکی که در ص ۱۰۸۲ کتاب برای «بیابان شکسته» در شعر قطران^۱ آمده، «شکسته‌بیابان» سر هم نوشته

شده‌است:

بسا شکسته بیابان که باغ خرم بود و باغ خرم گشت آن کجا بیابان بود

(سروده‌های رودکی، ۱۴)

«بیابان شکسته» شعر قطران با «شکسته بیابان» شعر رودکی از لحاظ معنایی و دستوری چه فرقی دارد که یکی باید جدا نوشته شود و آن دیگری پیوسته؟ اگر تفاوت معنایی دارد، آیا می‌توان یکی را به عنوان مستند معنایی و سابقه کاربرد برای دیگری شاهد آورد؟ یا در همین بیت رودکی «شکسته بیابان» با «باغ خرم» به لحاظ دستوری چه فرقی دارد؟ اگر «شکسته بیابان» را مسندالیه بگیریم، باغ خرم را هم باید مسند فرض کنیم، و اگر «باغ» را مسند و «خرم» را صفت آن بدانیم، با همان استدلال باید «شکسته» را هم صفت «بیابان» بگیریم و لوقبل از آن آمده باشد.

مه درفشان با رای او بود تاری بلندگردون با قدر او بود کوتاه

(قطران تبریزی، ق ۱۷۷ ص ۵۵۶ ب ۲۱)

«مه درفشان» و «بلندگردون» هر دو صفت و موصوف و به لحاظ دستوری مسندالیه‌اند. چه دلیلی دارد که بلندگردون را تنها به دلیل اینکه مقلوب آمده‌است، پیوسته بنویسیم؟

چو یادم آید نوشین نیبذ خوردن او چو زهر گردد بر من نیبذ نوش گوار

(قطران تبریزی، فک ۷۱ ص ۷۴۶ ب ۷)

«نیبذ نوش گوار» در مصراع دوم صورت دیگری از «نوشین نیبذ» در مصراع نخست است. تفاوت آن دو در این است که در مصراع نخست صفت و موصوف به ضرورت وزن مقلوب آمده. به همین توجیه اولی سرهم و دومی جدا نوشته شده‌است؛ درحالی که پیوستگی معنایی و نحوی «نیبذ خوردن» از «نوشین نیبذ» بیشتر است.

ز باد تند شکسته شود درخت بلند ز هیچ باد نیابد گزند پست گیاه

(قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۱ ب ۲۷)

«باد تند»، «درخت بلند» و «پست گیاه» هر سه صفت و موصوف‌اند. «پست گیاه» از لحاظ معنایی و دستوری قرینه «درخت بلند» در مصراع نخست است: درخت بلند از باد تند شکسته می‌شود ولی گیاه پست و کوتاه از هیچ بادی گزند نمی‌یابد/ شکسته نمی‌شود؛ چرا باید درخت بلند را جدا نوشت و پست گیاه را پیوسته؟

ور نیستم اندر خور، فرمان بدهم زود فرمان به هنگام ز بسیار عطا به

(قطران تبریزی، ق ۱۸۱ ص ۵۶۶ ب ۳۳)

فرمان به هنگام از عطای بسیار بهتر است. آیا در این گونه مواقع باید «بسیار عطا» را ترکیب واحدی تلقی کنیم و یک جا آن را متمم بگیریم؟ اگر علی‌رغم مقلوب شدن «عطای بسیار» به «بسیار عطا» همچنان عطا متمم و بسیار صفت آن است، به چه توجیهی آن دو را مرکب فرض کرده، سرهم می‌نویسیم؟ اگر «بسیار عطا» بی‌را که به معنی عطای بسیار است، سرهم بنویسیم، در آن صورت «سلطان

بسیار عطا» را که در آن «بسیار عطا» صفت مرگب برای سلطان است، چگونه بنویسیم؟ و اگر در متنی «بسیار عطا» جایگزین موصوف یعنی سلطان شود، آن را چگونه از «بسیار عطا» بی که به معنی عطا بسیار است، تمیز دهیم؟

خطا کردم که جانان را بیازردم به مستی در ز بدکردار خود هستم به بیداری به مستی در

(قطران تبریزی، ترجیع بند ۲ ص ۶۵۵ ب ۳۱)

در بیت «بدکردار» به معنی «کردار بد» است، نه «بدکردار» به معنی «شخص بدکاره و بدکردار»^۲؛ همچنان که در شعر سعدی آمده است:

نه نیکان را بد افتاده ست هرگز نه «بدکردار» را فرجام نیکو

(سعدی: ۸۳۶)

«بد کردار» به معنی «کردار بد» را که صفت و موصوف مقلوب است باید جدا نوشت، تا از آن متمایز شود. همچنین ترجیح این شیوه نگارش، در خوانش بعضی بیت‌ها آزادی عمل را از خواننده سلب می‌کند، در حالی که در غیر آن، دست خواننده برای هر دو قرائت باز است، مثل:

ز مهر سیم سیمایی شدم دینارگون سیمای همی نالم ز عشق او چو سعد از حسرت اسما

(قطران تبریزی، ق ۱ ص ۱ ب ۴)

وقتی «دینارگون سیمای» سرهم نوشته شود، مصراع چنین معنایی خواهد داشت: از عشق [محبوب] سپیدرخی، [از بسیاری گریستن] سرخ‌رو شدم؛ در حالی که به احتمال زیاد مصراع چنین معنایی دارد: «شدم دینارگون سیمای»، یعنی سیمایم دینارگون شد. صورتم سرخ شد^۴. پس باید جدا نوشته شود.

اگر بخواهیم تمام اضافه‌های وصفی مقلوب را پیوسته بنویسیم و فهرستی از آن را در کتاب فرهنگ املائی خط فارسی بیاوریم، در آن صورت بی‌نهایت ترکیب وصفی مقلوب خواهیم داشت! چون می‌توان تمام اضافه‌های وصفی را مقلوب کرد. علاوه بر منطق تمایز نحوی دو عنصر صفت و موصوف (چه ترتیب عادی داشته باشند و چه مقلوب باشند)، طولانی شدن صورت نوشتاری ترکیب‌های وصفی مقلوبی که در آن‌ها صفت خود مرگب و حتی گروه وصفی است، ممکن است شکلی ناخوشایند به متن ببخشد، در حالی که یکی از الزامات انتخاب شیوه خط مناسب، خوش‌نمونی و قرائت آسان‌تر متن است.

۱. یا مترادف آن «بزرگ عطا» که در اشعار مدحی بسیار آمده است:

زبان من شده از طبع من ستاره‌فشان دو چشم من شده اندر فلک ستاره‌شمر

یکی ستاره مدیح «شه بزرگ عطا» دگر ستاره روشن سپهر تیز ممر (ازرقی هروی: ۱۶)

خداایگان جهان «خسرو بزرگ عطا» روا نداشت یکی بنده بی عطا دیدن (سوزنی سمرقندی: ۲۹۵)

«شه بزرگ عطا» کدخدای خرد و بزرگ گرفت خرد و بزرگ از خدای هفت عطا (سوزنی سمرقندی: ص ۱۰۶)

۲. مقایسه کنید با «بزرگ عطا» در ابیات زیر:

ایا «بزرگ عطا»، خسرو بزرگ‌اثر و یا بلندهم سرور بلندآثار (ازرقی هروی: ۳۱)

تو آن بلندمحل بودی و «بزرگ عطا» که چرخ با تو زمین بود و بحر با تو شمر (مسعود سعد: ج ۱، ۳۴۲)

۳. مقایسه کنید با «بدسگال» به معنی شخص بداندیش در بیت زیر:

هر که تو را نیک‌خواه، نیکویی او را دلیل هر که تو را بدسگال، ندامت او را ندیم (قطران تبریزی، فک ۱۰۰ ص ۷۶۲ ب ۶)

۴. مقایسه کنید با که در آن زژگون زیور و سیمگون سیمای جدا نوشته شده است:

ز زر و سیم بخشیدنش روز بزم او بینی زمین را زژگون زیور، سما را سیمگون سیمای (قطران تبریزی، ق ۲ ص ۶ ب ۲۹)

زیور زمین را زژگون و سیمای سما را سیمگون بینی.

در ابیات زیر صفت و موصوف‌های مقلوبی آمده‌است که صفت در آن‌ها، خود ترکیبی از چند عنصر است و درعین حال با نیم‌فاصله، به موصوف خود الحاق شده‌است:

چو یاد آیدم از مشک‌بوی نرگس او شود دو نرگس من لاله‌برگ لؤلؤبار
چو یاد آیدم از بی‌قرارسنبل او جدا شود دل و جان من شکیب و قرار
(قطران تبریزی، قک ۷۱ ص ۷۴۶ ب ۵-۶)

آوری دل‌خسته‌بطریقانِ روم و روس را پای جفتِ پای‌بند و سر رفیقِ پالهنک
(قطران تبریزی، قک ۸۷ ص ۷۵۵ ب ۷)

از آن گهی که ز من دور گشت سایه‌میر به چشم یاران چون مزدخورده‌مزدورم (قطران تبریزی، قک ۹۵ ص ۷۶۰ ب ۵)
مرا هجران آن آهوی آمو همی دارد چو بچه‌مرده آهو
(قطران تبریزی، ق ۱۷۶ ص ۵۵۲ ب ۱)

درخت گل همی مانند عقیق‌آگین‌عماری را بر او پاشیده چشم ابر، در شاهواری را
(قطران تبریزی، ترجیع ۲ ص ۶۵۴ ب ۱۹)

همه صحرا همی مانند ز هین^۱ دریای ساری را میان آب ماند ماغ قیرآگین‌سُماری را
(قطران تبریزی، ترجیع ۲ ص ۶۵۴ ب ۲۲)

ترکیبات وصفی زیر (عنبرآگین بان، شیرین‌زبان میهمان) نیز از همین نوع گفته شده‌است ولی در همین متن برخلاف قاعده مختار، صفت و موصوف در آن‌ها جدا نوشته شده‌است:

که هر کورا خرد گوید که باید میری او جوید کز او میری همی بوید چو مشک از عنبرآگین بان
(قطران تبریزی، ق ۱۲۷ ص ۳۸۵ ب ۳۲)

هزار آفرین بر تن و جانانت بادا که خوش‌خوی و شیرین‌زبان میهمانی
(قطران تبریزی، ق ۲۰۲ ص ۶۲۹ ب ۳۳)

همچنین در خود این تصحیح این قاعده - سرهم نوشتن اضافه‌های وصفی مقلوب - در تمام موارد رعایت نشده، در نتیجه متن، یک‌دستی خود را از دست داده‌است. حتی هستند ابیاتی که در مصراع‌ی واحد یا دو مصراع یا بیت متوالی، اضافه‌ی وصفی مقلوبی در یکی سرهم نوشته شده و در دیگری جدا:

در بیت زیر «بیجاده‌رنگ لاله» و «پیروزه‌گون‌گیا» هر دو اضافه‌ی وصفی مقلوب‌اند ولی اولی جدا و دومی با نیم‌فاصله پیوسته نوشته شده‌است:

- تابان چو ناردانه سرخ از بر پرند بیجاده رنگ لاله ز پیروزه گون گیا
(قطران تبریزی، ق ۳ ص ۹ ب ۱۴)
- سوسن چو رسته سوسن^۱ زرین ز جام زر نرگس چو قحف سیمین از زرد مل ملا^۲
بر سرخ لاله باد دریده نقاب سبز ابرش کنار کرده پر از لؤلؤی نقا
(قطران تبریزی، ق ۳ ص ۸ ب ۸-۹)
- «رسته سوسن» و «زرد مل» هر دو اضافه وصفی مقلوب اند ولی جدا نوشته شده اند، در حالی که در بیت بعد از آن، «سرخ لاله» سرهم نوشته شده است. در شاهی که در ذیل توضیحات مربوط به بیت نخست در تعلیقات آمده، اضافه وصفی «زرد شراب» جدا نوشته شده، ولی همین ترکیب در ضمن متن (ص ۴۱) با نیم فاصله و پیوسته نوشته شده است:
- میان بستان نرگس به یاد میر خطیر به جام سیمین اندر فکنده زرد شراب
(قطران تبریزی، ق ۱۲ ص ۴۱ ب ۱۳)
- همچنین «زرد می» که دقیقاً حکم «زرد مل» و «زرد شراب» را دارد، در بیت زیر جدا نوشته شده است:
- بی نوا گلبن چو از بلبل نوا بشنید، کرد زرد می در جام یاقوتین چو شاه بانوا
(قطران تبریزی، ق ۵ ص ۱۷ ب ۱۵)
- با منقط سیب^۳ گویی نار گفته کرد جنگ این بخست آن را به تیغ و آن بخست این را به تیر
(قطران تبریزی، ق ۸۹ ص ۲۶۶ ب ۲)
- در بیت زیر، طبق قاعده «بی درم ولی» و «بی سقم عدو» بایستی پیوسته نوشته می شد. نه تنها صفت های پیشوندی «بی درم» و «بی سقم» به موصوف های خود «ولی» و «عدو» پیوسته اند، حتی اجزای دو صفت پیشوندی نیز جدا نوشته شده است:
- ز مهر تو، بی درم ولی همیشه غنی ز کین تو، بی سقم عدو همیشه سقیم
(قطران تبریزی، ق ۱۰۰ ص ۷۶۲ ب ۷)
- «نبرده»، «ستوده» و «فرخنده»، صفت هایی هستند که قطران آن ها را قبل از نام ممدوحان خود آورده است. طبق قاعده این صفت ها بایستی پیوسته به موصوف خود که غالباً اسم علم است، نوشته شود ولی جز یکی دو مورد، بقیه جدا نوشته شده است.

۱. سوسن در «سوسن زرین» صورت دیگری از «سوزن» معروف است: «[استاد اسحق] گفت: از بهر سوسنی از سمرقند بدین جای آمدی... گفتا: یا استاد! چنین سخن چون توی گوید؟ مرد را چه به سوزنی گیرند و چه به گوهری» (منتخب رائق المجالس ۷۵؛ به نقل از تعلیقات کتاب ۸۷۵)

۲. میان بستان نرگس به یاد میر خطیر به جام سیمین اندر فکنده زرد شراب (ق ۱۲ ص ۴۱ ب ۱۳)
لاله شکفته سرخ و سیاهیش در میان نرگس دمیده زرد و سپیدیش در کنار

این چون درون ساغر سیمین نبیذ زرد وان چون میان آتش رخشنده دود تار (ق ۶۷ ص ۱۹۰ ب ۸)

۳. سیب منقط که طبق قاعده کتاب باید سرهم نوشته می شد.

موارد پیوسته:

- نبرده جعفر آنک احکام یزدان داد کام او را
همی گردن نه‌د ناکام چرخ تیزگام او را
(قطران تبریزی، ترجیع ۲ ص ۶۵۶ ب ۳۷)
- نبرده بوالحسن کاحسان ز گیتی با دلش سازد
علی کز همت عالی به گردون بر همی تازد
(قطران تبریزی، ترجیع ۴ ص ۶۶۷ ب ۳۲)

موارد گسسته:

- نبرده بوالخلیل آن کو به نوک نیزه و زوبین ظفر
جوید ز پیل مست و ببر تند و شیر نر
(قطران تبریزی، ق ۷۳ ص ۲۱۲ ب ۱۷)
- نبرده بوعلی آن کو جهان را کرد بی آهو
ز عدلش با پلنگ آهو همی آید به آبشخور
(قطران تبریزی، ق ۷۸ ص ۲۳۱ ب ۱۸)
- نبرده بوالمعمر کوسست جان خلق را یاور
مهیا گشته زو ملکت، معمر گشته زو کشور
(قطران تبریزی، ق ۸۳ ص ۲۵۲ ب ۱۳)
- نبرده بوالحسن کو را وفا طبع است و شادی خو
ستوده لشکری کو را سخا پیشه است و رادی دین
(قطران تبریزی، ق ۱۶۷ ص ۵۲۱ ب ۱۴)
- نبرده بوالحسن کآفاق هست آباد از احسانش
علی کز همت عالی بزید تخت کیوانش
(قطران تبریزی، ترجیع ۳ ص ۶۶۲ ب ۳۵)
- ستوده شاه شدادی که دولت زو سرافرازد
گزیده میر بهرامی که ملکت زو همی نازد
(قطران تبریزی، ترجیع ۴ ص ۶۶۷ ب ۳۱)
- فرخنده بوالخلیل که مانده خلیل
راد است و راد چون او پاک است و پارسا
(قطران تبریزی، ق ۳ ص ۱۰ ب ۲۹)
- ملک بونصر کز بختش نبرد یک زمان نصرت
ستوده بوالمعالی کوسست عالی رای و عالی دین
(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۸ ب ۱۶)

در بیت زیر نیز برخلاف شیوه مختار، «نیکوکان» (کان و معدن نیکو) جدا نوشته شده است:

- پسر چنین بود آن را که تو پدر باشی
گهر نخیزد نیکو مگر ز نیکوکان
(قطران تبریزی، ق ۱۳۵ ص ۴۱۴ ب ۳۵)

۲. رعایت نکردن قاعده پیوسته یا جدا (با نیم فاصله) نویسی «اند» مخفف فعل اسنادی سوم شخص جمع مضارع از مصدر فرضی «استیدن» (= هستند)^۱:

موارد رعایت شده:

همه متابع مال اند و او متابع فضل	همه حریص به نان اند و او حریص به نام
دو خائن اند دو نعمت سپرده خصم تو را	(قطران تبریزی، ق ۱۱۸ ص ۳۵۶ ب ۲۳)
امین جان ملوک جهان ابونصر آن	خلاف خشم توشان کرده در جهان مرجوم
میران چون نهال اند و تو چو بیخی	(قطران تبریزی، ق ۱۲۲ ص ۳۶۸ ب ۱۵)
اگرچه عیال جهان اند شاهان	که یمن و یسرش جفت اند بر یسار و یمین
مه و مهر از آن مهربان اند بر تو	(قطران تبریزی، ق ۱۷۰ ص ۵۳۴ ب ۱۵)
حسودانم فراوان اند و بدگویان ز نادانی	سالاران برگ اند و تو نهالی
	(قطران تبریزی، ق ۱۹۹ ص ۶۱۷ ب ۱۶)
	جهان هست مر کف او را عیالی
	(قطران تبریزی، ق ۲۰۰ ص ۶۲۱ ب ۳۰)
	که بر مهر و آزادگی مهربانی
	(قطران تبریزی، ق ۲۰۳ ص ۶۳۵ ب ۳۲)
	ز بس کم خواسته پاشی، ز بس کم پیش بنشانی
	(قطران تبریزی، ق ۲۰۵ ص ۶۴۱ ب ۳۲)

موارد رعایت نشده:

بکرد سوی دل و دست طبع تو تحویل	ز بهر این همگان سایلند و تو معطی
دشمنان تو همه پاک نوانند و نژند	(قطران تبریزی، ق ۱۱۵ ص ۳۴۸ ب ۲۳)
	حاسدان تو همه پاک نژندند و نوان
	(قطران تبریزی، ق ۱۴۶ ص ۴۴۹ ب ۲۰)

۱. «اند»، «ند»، «سند»: سوم شخص جمع مضارع از مصدر فرضی «استیدن». (فرهنگ سخن). صورت های متصل فعل «بودن» در زمان حال (ام، ای، است، ایم، اید، اند)، به صورت های زیر نوشته می شود: کلمات مختوم به صامت منفصل: خشنودند، رهروند، پاک اند کلمات مختوم به مصوت «آ» و «و»: دانایند، دانشجویند، کلمات مختوم به «و» یا صدایی نظیر آنچه در «تو» به کار رفته است و های غیر ملفوظ: ایشان برادر تواند، خسته اند، کلمات مختوم به «ای» و «ای»: تیزی اند، کاری اند. (دستور خط فارسی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ص ۲۵).

همه متابع مال اند و او متابع فضل
 همه حریص به نان اند و او حریص به نام
 اگر نه پشت من و زلف تو ز یک نسبند
 چرا چو زلف تو شد پشت من دوتاه و نوان؟
 (قطران تبریزی، ق ۱۳۰ ص ۳۹۲ ب ۴)

۳. دوگانگی در نوشتن بعضی کلمات مرکب

یکسر / یکسر

در فرهنگ املائی خط فارسی، هر دو صورت نوشتاری این کلمه، با اولویت دادن به صورت پیوسته آن (یکسر)، پذیرفته شده، ولی در چنین متنی مصححان محترم یا ویراستار متن باید یکی از دو صورت را انتخاب و در تمام متن رعایت می‌کرد:

یکسر:

به هنگام نیکی توانی ندارد
 به گاه بدی هست یکسر توانی
 شود پیچان تم یکسر، چو تولختی بیازاری
 تن از آزار جان پیچد، تم را زین قبل جانی
 شود زو آسمان یکسر پر از دینار کاشانی
 همه دینارها گردد درم‌های سپاهانی
 (قطران تبریزی، ق ۲۰۲ ص ۶۲۹ ب ۲۷)
 (قطران تبریزی، ق ۲۰۱ ص ۶۲۲ ب ۲)
 (قطران تبریزی، ق ۲۰۵ ص ۶۴۰ ب ۱۵)

یکسر:

وز تازه بنفشه مرزها یک سر
 مانند بساط‌های ارزق را
 اگر پیغمبری روزی ز هرکس داد بستانی
 که یک سر مظهر تأیید و فرّ فضل یزدانی
 (قطران تبریزی، ق ۸ ص ۲۷ ب ۸)
 (قطران تبریزی، ق ۲۰۵ ص ۶۴۱ ب ۲۹)

دوگانگی ضبط کرا، هرکرا/که را، هرکه را

«که را» در اصل باید جدا نوشته شود، چون هر دو جزء، کلمه مستقل است ولی در این متن بدون هیچ تمایزی به هر دو صورت نوشته شده است. مثلاً در بیت «فلک شاید زمین او قمر باید نگین او/ کرا کشته است کین او نگرده زنده در محشر» (قطران تبریزی، ق ۷۸ ص ۲۳۲ ب ۲۱)، «که» در مصراع دوم مفعوم «کین» و «را» نشانه مفعولی است. در نتیجه سرهم نوشتن آن، مانع تشخیص اجزای جمله می‌شود.

کرا، هر کرا:

- کرا یاری کند یک بار، یار او بود گردون
نباشد هوشیاران را نمودن کین او یارا
(قطران تبریزی، ق ۲ ص ۷ ب ۳۶)
- آتش تیغ تو جان بیگانه گرداند ز تن
هر کرا یک بار دل با کین تو گشت آشنا
(قطران تبریزی، ق ۵ ص ۱۹ ب ۴۰)
- کرا یاری کند ایزد به وی میلان کند سلطان
هم ایزد کرد مہرافکن بر او سلطان میمون را
(قطران تبریزی، ق ۱۰ ص ۳۳ ب ۴)
- هر کرا یزدان دوگیتی داد خواهد جاودان
خدمت درگاه شاهنشاه و هسودان کند
(قطران تبریزی، ق ۳۷ ص ۱۰۲ ب ۱۳)
- هر کرا مقلس بود، دیدار او قارون کند
هر کرا غمکش بود گفتار او شادان کند
(قطران تبریزی، ق ۳۷ ص ۱۰۲ ب ۱۷)
- هر کرا باید بهشت آشکارا بر زمین
خانه را ماند به جای و روی زی بستان کند
(قطران تبریزی، ق ۳۸ ص ۱۰۵ ب ۱۱)
- راستی و رادی و داد و وفا آیین اوست
هر کرا ایزد بود یار، این چهار آیین کند
(قطران تبریزی، ق ۴۱ ص ۱۱۷ ب ۲۹)
- کند سوار بنانش کرا پیاده بود
کند پیاده سنانش کرا سوار بود
(قطران تبریزی، ق ۴۵ ص ۱۲۵ ب ۲۰)
- به کام خویش ببیند چنو مُعادى را
کرا خدای معین و زمانه یار بود
(قطران تبریزی، ق ۴۵ ص ۱۲۵ ب ۲۲)
- فلک شاید زمین او، قمر باید نگین او
کرا کشته است کین او نگرده زنده در محشر
(قطران تبریزی، ق ۷۸ ص ۲۳۲ ب ۲۱)
- کرا پشتی کند گردون چه باشد پشتی لشکر
چه باید یاری لشکر کرا دولت بود یاور؟
(قطران تبریزی، ق ۸۰ ص ۲۳۷ ب ۱)
- به رزم اندر چو نعمانی، به بزم اندر چو نوشروان
کرا دربان تو باشد، سزد دربان او خاقان
(قطران تبریزی، ق ۱۳۴ ص ۴۱۱ ب ۳۲)

چون تو ملک به راستی و داد کی نشست	چون تو فلک به دانش و دولت که را نشاست
کرا بود ز بد اندیشه های تو در دل	(قطران تبریزی، ق ۱۰ ص ۷۱۶ ب ۷)
هر که را مهر تو بسنجد دل	خدای در دلش اندیشه ها سهام کند
و گر به راست نداری حدیث بنده همی	(قطران تبریزی، ق ۵۶ ص ۷۳۸ ب ۷)
هر که را زی وی بیایه دل به مهر، اندر زمان	خار سنجد، شود بر او سنجاب
هر که را داد خداوند جهان روح مگر	(قطران تبریزی، ق ۱۴ ص ۴۸ ب ۳۰)
هر که را تیغش دهد هنگام کوشیدن نوید	که را تو خواهی از شاعران بخواه ایدر
هر که را باشد صنم محراب، باشد دوزخی	(قطران تبریزی، ق ۷۱ ص ۲۰۶ ب ۳۵)
تو به رادی همی دهی روزی	رخ شود چون آذرنگ و دل چو انگشت زرنگ
جان خلقی که نان خلق ز توسست	(قطران تبریزی، ق ۱۰۲ ص ۳۰۶ ب ۱۶)
دوگانگی ضبط کز او/ کز او	تیغ بران و کف راد تو را کرد عیال
کز او:	(قطران تبریزی، ق ۱۰۸ ص ۳۲۷ ب ۳۳)
قوام دولت و دین شهریار شمس الدین	سوی دوزخ باشد او را هم بدین گیتی خرام
	(قطران تبریزی، ق ۱۱۷ ص ۳۵۲ ب ۳۳)
	من بهشتی گشته ام تا گشته محرابم صنم
	(قطران تبریزی، ق ۱۲۱ ص ۳۶۴ ب ۴)
	هر که را جان همی دهد یزدان
	جان نباشد کرا نباشد نان ^۱
	(قطران تبریزی، ق ۱۳۱ ص ۳۹۹ ب ۶۱-۶۲)

دوگانگی ضبط کز او/ کز او

کز او:

قوام دولت و دین شهریار شمس الدین	کز او نبیند دشمن مگر عنا و مصاب
	(قطران تبریزی، ق ۱۳ ص ۴۴ ب ۲۵)

۱. چنان که در این مورد دیده می شود، به فاصله یک بیت، هر دو صورت به کار رفته است!

- بلاى مختلفان شهریار بودلف آن کز او عدو را شادى بکاست غم بفزود
(قطران تبریزی، ق ۴۳ ص ۱۲۱ ب ۱۱)
- کگرچه روزافزون کسی باشد، کز او برتافت روی روز مال و ملک او هر روز بر نقصان بود
(قطران تبریزی، ق ۴۷ ص ۱۳۰ ب ۱۹)
- عزیز باد چو دینار و دین به عام و به خاص کز او بر آید دین و فرو شود دینار
(قطران تبریزی، ق ۵۸ ص ۱۶۱ ب ۴۴)
- آن که بستاند به مردی ملک ایران تویی وان کز او آباد گردد عالم ویران تویی
(ترکیب ۱ ص ۶۷۳ ب ۴۶)
- نوبهار آمد کز او گیتی جوان گردد همی روی هامون همچو روی نیکوان گردد همی
(ترکیب ۳ ص ۶۸۱ ب ۱)
- با چنان موی کز او مشک به بیم با چنان روی کز او ماه خجل
(قطران تبریزی، ق ۹۱ ص ۷۵۸ ب ۲)
- اگر بجوید آرام او زمانه سزد کزو نیافت به دل هیچ رادمرد آزار
(قطران تبریزی، ق ۵۴ ص ۱۵۰ ب ۴۶)
- طمع آن را کزو جُناغ کنی چوخ هر شب شود چو پشتِ ثَمور
(قطران تبریزی، ق ۸۶ ص ۲۶۰ ب ۲۸)
- چه نگری سالت؟ کمالش بین کزو عاجز شوند شهریاران جلال و پادشاهان جلیل
(قطران تبریزی، ق ۱۱۴ ص ۳۴۳ ب ۱۵)
- سر سعادت و سالار فتح ابونصر، آن کزو گرفت سعادت سری و سالاری
(قطران تبریزی، ق ۱۹۱ ص ۵۹۴ ب ۱۵)
- بوالحسن، تاج خداوندان و شاهان و سران آن کزو نازد خداوندی و شاهی و سری
(قطران تبریزی، ق ۱۹۲ ص ۵۹۷ ب ۱۵)
- شد اندر دیارش، دزی کرد محکم کزو گشت زندان بر او هر دیاری
(قطران تبریزی، ق ۱۹۵ ص ۶۰۷ ب ۳۹)

کزو:

ازین دز به خواری چنان گشت دشمن	کزو خوارتر در جهان نیست خواری (قطران تبریزی، ق ۱۹۵ ص ۶۰۷ ب ۴۴)
برو کن سؤال از حکیمی همیشه	کزو صد عطا باشد از تو سؤالی (قطران تبریزی، ق ۲۰۰ ص ۶۲۱ ب ۲۷)
هم وعده چنان است که یابد دل ازو ناز	هم وعده چنان است کزو یابد جان کام (قطران تبریزی، ق ۹۲ ص ۷۵۷ ب ۳)
دوگانگی ضبط از او / ازو	
از او:	
به دوستان بر از او مرغوا شود مروا	به دشمنان بر از او آفرین شود نفرین (قطران تبریزی، ق ۱۷۰ ص ۵۳۶ ب ۳۳)
همیشه خوش منشان را قوی بدو بازو	همیشه بدکنشان را تباه از او بازار (قطران تبریزی، ق ۶۳ ص ۱۷۸ ب ۲۰)
ضمیر پاکش گویی کلید اسرار است	که هیچ کس نتواند نهفت از او اسرار (قطران تبریزی، ق ۶۳ ص ۱۷۹ ب ۲۷)
همیشه ترسد از او خصم ملک و دشمن دین	چنان که شرطه و غماز ترسد از عیار (قطران تبریزی، ق ۶۶ ص ۱۸۷ ب ۱۷)
بقای میر مسدد دراز باد که تو	به تیغ داری از او دست دشمنان کوتاه (قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۱ ب ۲۸)
همی تا بهار آورد بار، گیتی	نیاورد از او نیک تر هیچ باری (قطران تبریزی، ق ۱۹۵ ص ۶۰۶ ب ۲۰)
سپاه نوبهار آمد وز او گیتی دگرگون شد	که هامون همچو گردون گشت و گردون همچو هامون شد (قطران تبریزی، ترجیع ۲ ص ۶۵۲)

ازو:

دو ضبط متفاوت در یک مصراع و در دو عبارت قرینه

زوقوی گردد ضعیف و زو غنی گردد فقیر (قطران تبریزی، ق ۹۱ ص ۲۷۷ ب ۱۹)	پیر از او گردد جوان، غمخوار ازو یابد طرب
جهان پرداختن خواهد به شمشیر از بلا و شر (قطران تبریزی، ق ۶۹ ص ۱۹۹ ب ۲۰)	به دشمن تاختن خواهد، ازو کین آختن خواهد
از دار به بر داردش برابر (قطران تبریزی، ق ۷۵ ص ۲۲۰ ب ۳۲)	گردشمن ازو دادِ خویش خواهد
روانت را ازو بفزود نیرو (قطران تبریزی، ق ۱۷۶ ص ۵۵۴ ب ۲۹)	اگر لختی ز تن نیروت کم کرد
گاهی ز شاه پیاده، گهی پیاده ز شاه (قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۰ ب ۲۵)	نهاد دهر چنین است مات گردد ازو
زان‌که زمانی امید ازو نه بریدی (قطران تبریزی، ق ۱۸۳ ص ۵۷۰ ب ۱۹)	ایزد دانا امیدهاست وفا کرد
ازو هر زمان بازیابم جوانی (قطران تبریزی، ق ۲۰۲ ص ۶۲۷ ب ۳)	جوانیش در کار کردم ولیکن
روانت را ازو بفزود نیرو (قطران تبریزی، ق ۱۷۶ ص ۵۵۴ ب ۲۹)	اگر لختی ز تن نیروت کم کرد
گاهی ز شاه پیاده، گهی پیاده ز شاه (قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۰ ب ۲۵)	نهاد دهر چنین است مات گردد ازو

دوگانگی در ضبط وزو/وزاو

وزو:

چو اشک دیده غمگین و زو آن شادان شود غمگین (قطران تبریزی، ق ۱۶۷ ص ۵۲۰ ب ۳)	به رنگ چهره معشوق و زو خرّم شود عاشق
--	--------------------------------------

الم ندادند و زو دشمنان رفیق الم (قطران تبریزی، ق ۱۲۰ ص ۳۶۲ ب ۱۰)	طرب ندارد و زو دوستان عدیل طرب
خلد بگشاده است سوی باغ و بستان بابها (قطران تبریزی، ق ۶ ص ۲۰ ب ۱)	سرخ گل بشکفت و زو شد باغ و بستان با بها
به پاکی چون دل دانا و زو دانا شود نادان (قطران تبریزی، ق ۶ ص ۲۰ ب ۱)	به زردی چون رخ غمگین و زو غمگین شود خرم
ز دیدارش بیفزود دو چشم مرد دانش بین (قطران تبریزی، ق ۱۶۹ ص ۵۲۹ ب ۱۶)	از و دل رامش آموزد و زو جان شادی اندوزد
و زو گشت کژ فتنه‌های زمانی (قطران تبریزی، ق ۲۰۲ ص ۶۲۹ ب ۲۲)	از او راست شد کارهای زمینی
وزو گیرد گل دولت گشفتن (قطران تبریزی، مسمط ۲ ص ۷۰۷ ب ۵۰)	از او باید دل خصمان کشفتن
وزو به رنج و بلا کینه تو توخته باد (قطران تبریزی، فک ۴۴ ص ۷۳۲ ب ۳)	سپاه محنت بر دشمن تو تاخته باد
وزو درخش جهنده چو آتش از آهن (قطران تبریزی، ق ۱۵۷ ص ۴۸۸ ب ۵)	سپهر گشته خُماهن ^۱ ز ابر آهن‌گون
شود زو خار چون نرگس، شود چون غالیه زو طین (قطران تبریزی، ق ۱۶۹ ص ۵۳۲ ب ۴۰)	وز او: از او جنت شود مجلس وز او قارون شود مفلس
وز او به مُشک همه جویبار بود عجین (قطران تبریزی، ق ۱۷۰ ص ۵۳۴ ب ۴)	بُد از بنفشه لب جوی پر نگین کبود
خوبی همه خوب است وز او نیز وفا به (قطران تبریزی، ق ۱۸۱ ص ۵۶۴ ب ۷)	خوبی و وفا هر دو به هم گرد نیاید

۱. سنگی سخت و تیره‌رنگ و به سرخی مایل

سپاه نوبهار آمد وز او گیتی دگرگون شد ز تیغ او عدو تازان از اینجا تا حد ماچین
(قطران تبریزی، ق ۱۶۹ ص ۵۳۲ ب ۴۳)

از اوست / ازوست

در دو بیت زیر، جدانویسی «از اوست» منطبق بر قرائت آن است:

به ملک خویش خرسند است و خشنود است در گیتی بود گیتی بدو خشنود و خلق از اوست خرسندان
(قطران تبریزی، ق ۱۴۵ ص ۴۴۶ ب ۱۵)

هم از اوست دیوان هم از او جری ز نیکی گشاده است بر من دری
(مثنوی ص ۷۹۸ ب ۴۶)

در ابیات زیر، با قرائت همسان، «از اوست» به دو صورت متفاوت ضبط شده است:

تو شاه از آن کده‌ای کافتاب عالم ازوست همیشه تو شه باش و همیشه این کده باد
(قطران تبریزی، ق ۴۵ ص ۷۳۳ ب ۹)

چگونه کلکی که دوست را و دشمن را ازوست راحت و محنت، ازوست شادی و غم
(قطران تبریزی، ق ۱۲۰ ص ۳۶۱ ب ۴)

گنج و ملک شاعران و زایران آباد ازوست گر چه گنج و ملک دشمن زو به ویرانی بود
(قطران تبریزی، ق ۴۹ ص ۱۳۶ ب ۲۰)

دلم بدوست به جای و تتم بدوست به پای مرا از اوست نشاط و مرا از اوست طرب
(قطران تبریزی، ق ۱۷ ص ۵۵ ب ۱۱)

ضمایر متصل

شان

شان: پیوسته

فدای جان و تن بادش تن و جان پرستاران که جانشان پاک و پاکیزه ز جود اوست در تن‌ها
(قطران تبریزی، ق ۲ ص ۷ ب ۴۶)

دو گام نازده باشد به پیش او زوَار عطاش رفته بود پیششان دو صد پرتاب
(قطران تبریزی، ق ۱۳ ص ۴۴ ب ۱۳)

گه‌گهی اندر میانشان کینه و آزار بود هر دو را از کینه و آزار دل بیزار گشت

(قطران تبریزی، ق ۲۷ ص ۷۷ ب ۴)

سنگ بر یارانشان چون لؤلوی شهوار گشت

(قطران تبریزی، ق ۲۷ ص ۷۸ ب ۲۱)

داددهششان از پی این ایزد دادار گشت

(قطران تبریزی، ق ۲۷ ص ۷۸ ب ۲۸)

وز آنچه بود طمعشان خدای دادت خنج

(قطران تبریزی، ق ۲۹ ص ۸۲ ب ۵)

کار بدخواهان تو چون رایشان وارون بود

(قطران تبریزی، ق ۴۸ ص ۱۳۴ ب ۳۶)

حصارشان ز چادر و مردانشان ز زن

(قطران تبریزی، ق ۱۵۴ ص ۴۸۰ ب ۳۶)

نوالشان شناسد که چون بود شاهین

موافقانشان شیرین به عیش چون شیرین

(قطران تبریزی، ق ۱۷۳ ص ۵۴۵ ب ۳۸-۴۲)

ز تن چون از کمانشان خم، ز رخ چون از سفنشان رین

(قطران تبریزی، ق ۱۶۹ ص ۵۳۰ ب ۲۳)

خجسته عید بر ایشان مبارک و میمون

(قطران تبریزی، ق ۱۶۱ ص ۵۰۴ ب ۴۰)

به تیغ از تیغشان بستر، به خشت از خشتشان بالین

(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۹ ب ۲۵)

ز خواری روی خصمانشان چون سرین باد در تشرین

(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۵۰ ب ۴۰)

لؤلوی شهوار بر خصمانشان چون سنگ شد

دادده گشتند هر دو ایزد دادار را

هر آنچه زان نیاکانت بود بگرفتی

راست باشد کار تو مانند روشن رای تو

چنگالشان ز سُم و پلنگانشان ز میش

حدیث هر دو به شاهین عقل سخته بود

مخالفانشان تلخی کشند چون فرهاد

ز تیر و خشت او یک دم نباشد دشمنان را کم

فزون طربشان هر روز و بختشان پیروز

به روز جنگ خصمان را همی سازند هر جایی

ز شادی روی یارانشان چو لاله باد در نیسان

گر از روی مُعادیشان به سایه برفتد شایه^۱ چو آن شایه بکاری، زو برآید روین و روین^۲
(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۹ ب ۳۲)

شان: جدا

خضم شان زار و بخت شان بیدار چرخ شان یار و کردگار معین
(قطران تبریزی، ق ۱۷۲ ص ۵۴۱ ب ۳۰)

ز آسمان برتر است همت‌شان باد بدخواه شان به زیر زمین
(قطران تبریزی، ق ۱۷۲ ص ۵۴۰ ب ۱۱)

سپاهشان را کشته سپاه شاه زمین امیرشان را کرده اسیر شاه زمان
(قطران تبریزی، ق ۱۴۹ ص ۴۶۲ ب ۳۱)

از پسر زادن بر ایشان شادیی بُد پیش از این شادمانی‌شان کنون از زادن دختر بود
(قطران تبریزی، ق ۴۶ ص ۱۲۸ ب ۲۳)

همیشه دشمن شان پست باد و دوست بلند همیشه ناصح شان شاد باد و حاسد زار
(قطران تبریزی، ق ۵۸ ص ۱۶۰ ب ۳۰)

به زیر حاسدشان باد خز چون سوزن به زیر ناصح شان باد خار چون نسرین
(قطران تبریزی، ق ۱۶۸ ص ۵۲۶ ب ۳۸)

آنان‌که پر از نعمت‌شان بُد همه خانه آنان‌که پر از خواسته‌شان بُد همه دکان...
(قطران تبریزی، ق ۱۲۴ ص ۳۷۵ ب ۱۲)

همیشه دندان سودی به جنگ‌شان و کنون به طوع چاکرشان گردد از بین دندان
(قطران تبریزی، ق ۱۳۶ ص ۴۱۸ ب ۴۰)

شدی همبر آن لشکری را که هرگز نیامد گه جنگشان چرخ همبر
(قطران تبریزی، ق ۸۲ ص ۲۴۸ ب ۶۹)

اگرش خلق جهان جمله بدسگال شوند کند به زیر زمین‌شان بلای دهر دفین
(قطران تبریزی، ق ۱۶۸ ص ۵۲۵ ب ۲۱)

۱. ثمر و میوه

۲. روناس، ماده رنگریزی، مسی، سرخ‌رنگ = روین روین

زمینشان را کردند پاک زیر و زیر	سپاهشان را کردند تار و مار همه
(قطران تبریزی، ق ۷۷ ص ۲۲۷ ب ۲۰)	
همیشه بخلشان نسیان و دایم شرشان پسته ^۱	جهان زیشان بهشت آسا، زمین زیشان سپهر آیین
(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۹ ب ۲۴)	
به گاه جود شناسد زر و سیمشان شاهین	همه گفتارشان باشد به شاهین خرد سخته
(قطران تبریزی، ق ۱۷۴ ص ۵۴۹ ب ۳۰)	
چنان کجا بجهانند پنج را پنجاه	به بخت خسرو و بازوی خویش شان بجهاند
(قطران تبریزی، ق ۱۷۹ ص ۵۶۰ ب ۲۲)	
جایشان جای ملک باشد به هنگام شمار	در نُبی یزدان ملک خوانده است جدان تو را
(قطران تبریزی، ق ۶۰ ص ۱۶۹ ب ۴۱)	
پرینانیشان خیام است و حریریشان کلل	از جواهرشان لباس است از کواکبشان سلیم
(قطران تبریزی، ق ۱۱۱ ص ۳۳۴ ب ۸)	
بود خرمی شان به دیدار من	شدند این بزرگان خریدار من
(مثنوی ص ۷۹۷ ب ۳۰)	
چندگانگی در ضبطِ سوم شخص مفرد از ماضی نقلی (به است)	
رفتست / رفته ست / رفته است	
جدانویسی فعل اصلی از فعل معین	
ز جابلقا به جابلقا ز جابلقا به جابلقا	ملک فضلون که گسترده است فضل او و جود او
(قطران تبریزی، ق ۲ ص ۵ ب ۱۶)	
خلد بگشاده است سوی باغ و بستان بابها	سرخ گل بشکفت و زو شد باغ و بستان با بها
(قطران تبریزی، ق ۶ ص ۲۰ ب ۱)	
ز محنت نشانده است در دیده خارا	همیدون عدو را گل دولت او
نکرده است گردون گردنده خوارا	کسی را که داری تو ای شه عزیزش

۱. به تأخیر افتاده، فراموش شده

(قطران تبریزی، ق ۷ ص ۲۵ ب ۲۳-۲۴)

داده‌است صبا به فرق کوه از گل طاووس بدل خروس افرق را
(قطران تبریزی، ق ۸ ص ۲۷ ب ۴)

کنده‌است ز پیشِ ملک شاه اندر تدبیرش صد هزار خندق را
(قطران تبریزی، ق ۸ ص ۲۹ ب ۲۹)

من و جانان به جان و دل فرو بستیم بازاری که جانان دل مرا داده‌است من جان داده جانان را
(قطران تبریزی، ق ۹ ص ۳۰ ب ۴)

کیست کورای تو دیده‌است و نمانده‌است شگفت کیست کوروی تو دیده‌است و نگفته‌است فری
(قطران تبریزی، ق ۱۹۷ ص ۶۱۱ ب ۱۶)

آرام و نشاط از دل ما پاک برفته‌است تا رفت ز نزدیک من آن ماه دل آرام
(قطران تبریزی، ق ۹۲ ص ۷۵۸ ب ۴)

تا حربگاه، مسکن و مأوای او شده‌است زندان شده‌است زانده، ماه مسکنم
(قطران تبریزی، ق ۹۷ ص ۷۶۱ ب ۷)

هم از اوست دیوان هم از او جری ز نیکی گشاده‌است بر من دری
(مثنوی ص ۷۹۸ ب ۴۶)

پیوسته‌نویسی فعل اصلی از فعل معین

از ابر و باد آذاری شده‌ست آراسته بستان کنون داد از می و جانان، به بستان اندرون، بستان
(قطران تبریزی، ق ۱۲۷ ص ۳۸۲ ب ۱)

در گوش بمانده‌ست هنوزم سخن تو در دیده بمانده‌ست هنوزم نظر تو
(قطران تبریزی، ق ۱۷۵ ص ۵۵۱ ب ۳)

حرف اضافه / پیشوند بی / با

«بی» یا حرف اضافه است یا پیشوند. «بی» حرف اضافه برای بیان سلب به کار می‌رود؛ بدون؛ مقابل «با»: من بی شما به جایی نمی‌روم. «قطع این مرحله بی همراهی خضر مکن / ظلمات است بترس از خطر گمراهی» (حافظ ۳۴۷). «بی» پیشوند برای نفی و سلب است و صفت و قید می‌سازد: صفت مثل بی آبرو، بی خرد و قید مثل بی شک، بی گفت‌وگو. (به نقل از فرهنگ سخن).

«با» نیز در هر دو صورت (حرف اضافه یا پیشوند) در مقابل «بی» است. وقتی حرف اضافه است، به معنی «دارای» و «دارنده» است: زنی با موی سپید. یا معنی «همراه» و «به‌همراهی» دارد: «مهمان‌های دیگری هم با ما بودند.» (جمال‌زاده)؛ «گیا رُست با چند گونه درخت...» (فردوسی)، و وقتی همراه با اسم، صفت یا قید می‌سازد پیشوند است، مثل «باادب» (در مقابل بی‌ادب)، «بانوا» (در مقابل بینوا/بی‌نوا، به معنی دارای مال و مکنت و دم و دستگاه). «بی» و «با» ی حرف اضافه با فاصله نوشته می‌شود و «بی» و «با» ی پیشوند با نیم‌فاصله.

بی‌نوا^۱ گلبن چو از بلبل نوا بشنید، کرد
بی‌نوا بر کف نگیرد شاخ گلبن جام می
زرد می در جام یاقوتین چو شاه با نوا^۲
همچو خسرو جام می بر کف نگیرد بی نوا
(قطران تبریزی، ق ۵ ص ۱۷ ب ۱۵-۱۶)

«بی‌نوا» تنها وقتی با نیم‌فاصله نوشته می‌شود که به معنی «بینوا» به هر دو معنی باشد: تهی‌دست و بیچاره یا بی‌صدا و خاموش. در آغاز بیت دوم «بی‌نوا»، حرف اضافه «بی» و کلمه «نوا» به معنی آهنگ و موسیقی است؛ «بی‌نوا» یعنی بدون آواز و نوای بلبل، در نتیجه باید جدا نوشته شود. همچنین «بانوا» در پایان بیت اول، چون صفت پادشاه است و «با» پیشوند، باید بدون فاصله و سرهم نوشته شود. گلبن بی‌نوا (گلبن نابسامان و پریشان حال) وقتی نوای بلبل را شنید، مانند شاه توانگر و کامروا می‌در جام کرد. شاخ گل بدون آواز بلبل جام به دست نمی‌گیرد، همچنان که پادشاه نیز بدون آواز و موسیقی باده نمی‌نوشد.

«بی» حرف اضافه که باید با فاصله نوشته شود:

از کام دل بمانم بی کام دل، جدا
اکنون که هرکسی ز جدایی شود جدا
(قطران تبریزی، ق ۳ ص ۹ ب ۲۰)

مرگ، ناگهان، به گرد جان او جولان کند
گر کسی جولان کند بی کام تو در مُلک تو
(قطران تبریزی، ق ۳۷ ص ۱۰۴ ب ۳۹)

در هر دو مورد «بی کام دل» و «بی کام تو»، «بی» حرف اضافه و به معنی «بدون» است و باید جدا نوشته شود. در مورد دوم رعایت شده ولی در مورد نخست رعایت نشده است.

دانا است بی معلم و داهی است بی دسیس
راد است بی سپاس و کریم است بی ریا
(قطران تبریزی، ق ۳ ص ۱۰ ب ۴۱)

در هر سه مورد «بی معلّم»، «بی سپاس» و «بی ریا» به معنی بدون اینکه معلّمی داشته باشد، بدون اینکه انتظار سپاس‌گزاری داشته باشد، و بدون اینکه تظاهر کند، «بی» حرف اضافه است و باید جدا نوشته شود. در دو بیت زیر جدانویسی «بی» حرف اضافه یا سرهم نویسی «بی» و «با» ی پیشوند در ابیات زیر نیز مراعات نشده است:

۱. در دستور خط فارسی، «بینوا» را به همراه چند کلمه دیگر مثل بیراه، بیچاره، بیجا و ... جزو کلمه‌های بسیط‌گونه فرض کرده و پیوسته نوشته است.

۲. دو مردند شاها بدین شهر ما یکی بانوا دیگری بی‌نوا (فردوسی به نقل از فرهنگ سخن ذیل بی‌نوا)

- باز کردم چون دل از مهر بتان، دادم بدو
گفتم این غم دیده دل را وصل او شادان کند،
روزگار آورد هجران بی گنه^۱ پای اندرون
وصل خوبان روزگار بد همی هجران کند
(قطران تبریزی، ق ۳۹ ص ۱۰۸ ب ۷-۸)
- کسی که دم بزند بی هوای^۲ او یک بار
همیشه تا بزید در دم دمار بود
گر بمیرد مؤمنی بی مهر او، پیش خدای
(قطران تبریزی، ق ۴۵ ص ۱۲۵ ب ۱۹)
- این جهان مانند اندام است و تو او را سری
روز محشر سرفکنده تر ز هر کافر بود
باشد آن اندام بی اندام، کو بی سر^۳ بود
(قطران تبریزی، ق ۴۶ ص ۱۲۸ ب ۲۴)
- آن که بی فرمان بود در عهد ایزد جاودان
هر که اندر عهد او یک روز بی فرمان^۴ شود؟
(قطران تبریزی، ق ۵۱ ص ۱۴۰ ب ۱۳)
- گر شعر خوش نیامد معذورم
کم طبع خوش نباشد بی باده^۵
(قطران تبریزی، ق ۱۲۹ ص ۷۷۸ ب ۱۱)
- جدا نویسی حرف اضافه «بی» و «با» یا سرهم نویسی «بی» و «با»ی پیشوند در ایات زیر رعایت شده است:
- مرا بی تو همچون شرنگ است شگر
مرا چون خزان است بی تو بهارا
(قطران تبریزی، ق ۷ ص ۲۵ ب ۱۵)
- با او دلم چو قدش بی بند و راست شد
بی او تنم چو زلفش بی هال و هیل گشت
(قطران تبریزی، ق ۲۸ ص ۷۹ ب ۸)
- مباد دست تو بی زلف یار و جام نبیذ
مباد گوش تو بی بانگ عود و رود و سرود
(قطران تبریزی، ق ۴۳ ص ۱۲۲ ب ۲۸)
- مباد ایران ز تو خالی که هستی قبله ایران
که ایران بی رضای تو به یک ساعت شود ویران

۱. بدون اینکه گناهی داشته باشم. "بی" حرف اضافه و گناه متمم و هر دو یک جا قید است.

۲. در «بی هوای او» یا «بی مهر او» در بیت بعدی "بی" به معنی "بدون" حرف اضافه است، و هوا و مهر متمم و حرف اضافه و متمم، هردو یک جا قید محسوب می شود.

۳. «بی سر» نیز صفت است و باید سرهم نوشته شود.

۴. «بی فرمان» دقیقاً به معنی «نافرمان» و «بی» در آن پیشوند است و باید سرهم نوشته شود.

۵. دیو بی فرمان بنشیند بر گردن تو چو تو گردن به خداونده فرمان ندهی؟ (دیوان ناصر خسرو ق ۲۲۳ ب ۱۸)

۶. «بی باده» حرف اضافه است و باید جدا نوشته شود.

(قطران تبریزی، ق ۱۳۳ ص ۴۰۵ ب ۲۱)

اکنون فروکشند می سال هر کسی بی می چه من بوم چه به دی ماه در، مگس

(قطران تبریزی، ق ۹۷ ص ۲۹۲ ب ۱۴)

آن خداوندی که گر خواهد، به خشنودی و خشم خصم را بیجان^۱ کند، جان در تن بی جان کند

(قطران تبریزی، ق ۳۹ ص ۱۰۸ ب ۱۴)

نتیجه گیری

در تصحیح متون، تمام هم مصحح بر این است که متنی منطبق بر سخن گوینده و درست ترین و دقیق ترین آنچه را که در نسخه های خطی در دسترس او مضبوط است، عرضه کند. از این رو، شیوه خط و نحوه نگارش در مرتبه بعدی اهمیت قرار می گیرد و چه بسا ویراستار است که باید دغدغه پیوسته نویسی و جدانویسی داشته باشد و متن را از این لحاظ یک دست کند. با اینکه فرهنگستان برای یکسان سازی خط، دستور العمل هایی پیشنهاد و در دو کتاب دستور خطی فارسی و فرهنگ املائی خط فارسی، کلیات و فهرستی از موارد پرکاربرد را ارائه کرده است، هنوز در جدانویسی و سرهم نویسی بعضی کلمات و ترکیبات و اجزای جمله اختلاف سلیقه وجود دارد. نگاهی به مثنوی تصحیح استاد محمدعلی موحد و دیوان قطران که هر دو چاپ فرهنگستان است، اختلاف سلیقه مصححان را که هر دو اهل نظرند، در انتخاب شیوه خط فارسی برای متون منظوم نشان می دهد. آنچه در تصحیح حاضر، از این جهت، برجسته است، سرهم نویسی اضافه های وصفی مقلوب است و بقیه دوگانگی ها ناشی از بی دقتی هایی است که در هر متنی نمونه هایی از آن را می توان دید و به هیچ وجه نمی توان آن را به مثابه ایرادی بر متن و چاپ حاضر برشمرد.

۱. این «بیجان» نیز باید با نیم فاصله نوشته می شد؛ به معنی مرده. جان در تن بی جان کند، یعنی به مرده جان دهد.

منابع

- ازرقی هروی، ۱۳۳۶، دیوان، با تصحیح و مقابله و مقدمه: سعید نفیسی، کتابفروشی زوار.
- دستور خط فارسی فرهنگستان زبان و ادب فارسی، ۱۳۹۱، نشر آثار، چاپ یازدهم.
- سوزنی سمرقندی، ۱۳۳۸، دیوان، ناصرالدین شاه‌حسینی، انتشارات امیرکبیر.
- صادقی، علی‌اشرف و زهرا زندی مقدم، ۱۳۹۴، فرهنگ املائی خط فارسی، چاپ هفتم فرهنگستان زبان و ادب فارسی، نشر آثار.
- قطران تبریزی، ۱۴۰۲، دیوان، مقدمه، تصحیح و تعلیقات: محمود عابدی و مسعود جعفری (با همکاری تهمینه عطایی و شهره معرفت)، چاپ اول، فرهنگستان زبان و ادب فارسی.
- مسعود سعد سلمان، ۱۳۶۴، دیوان، به تصحیح و اهتمام مهدی نوریان، ج ۱، انتشارات مشعل اصفهان.

References:

- Azraqi Heravi (۱۹۵۷) *Divān, with corrections, comparisons and introduction*. ed. Sa'id Nafisi, Zavvār Bookstore [In Persian].
- Persian Calligraphy Dictionary*. (۲۰۱۲) Persian Language and Literature Academy. ۱۱th ed. [In Persian].
- Suzani Samarqandi (۱۹۵۹) *Divān*. ed. Nāseroddin Šah-Hoseyni, Amir Kabir Publications [In Persian].
- Sādeqi, Ali-Ašraf & Zahrā Zandi Moqaddam (۲۰۱۵) "Dictionary of Persian Calligraphy Spelling". ۷th ed. *Persian Language and Literature Academy*. [In Persian].
- Qatrān Tabrizi (۱۹۵۳) *Divān*. ed. Mahmud Ābedi and Mas'ud Ja'fari (with the collaboration of Tahmine Atā'i and Šohre Ma'refat). ۱st ed. Persian Language and Literature Academy. [In Persian].
- Mas'ud Sa'd Salmān. (۱۹۸۵). *Divān*. ed. Mehdi Nuriyān. vol. ۱. Isfahan: Kamāl Publications. [In Persian].